

पोखरा महानगरपालिकाको

कृषि ऐन २०७७

संक्षिप्त नीति विवरण

मोनिका रानाभाट

पोखरा महानगरपालिकाको
कृषि ऐन २०७७
मा
सङ्क्षिप्त नीति विवरण

मोनिका रानाभाट
पोखरा रिसर्च सेन्टर
२०७९

लेखक:

मोनिका रानाभाट
अनुसन्धान अधिकृत
पोखरा रिसर्च सेन्टर

सहयोगार्थ:

Center for International Private Enterprises (CIPE)

तस्वीर:

Wenzel Prokosch

<https://www.grida.no/resources/4139>

प्रकाशक

पोखरा रिसर्च सेन्टर

महाकालेश्वर मार्ग पोखरा ११, कास्की, गण्डकी प्रदेश, नेपाल

फोन: (९७७)-६१-५८७१११

इमेल: centre.pokhara@gmail.com

वेबसाइट: www.pokharacentre.org

© पोखरा रिसर्च सेन्टर

यस प्रकाशनको सम्पूर्ण अधिकार पोखरा रिसर्च सेन्टरमा निहित छ। यस संस्थासँग अनुमति नलिई, यस पुस्तकको कुनै पनि अंश कुनै पनि माध्यम प्रयोग गरी कुनै पनि रूपमा प्रकाशित गर्न, पुनःप्राप्त गर्न सक्ने पद्धतिमा संग्रह गर्न र वितरण गर्न पाइने छैन। यसको पुनः प्रकाशन वा पुनः प्रयोगको लागि कुनै जानकारी लिनुपर्ने भएमा माथि दिइएको ठेगानामा पोखरा रिसर्च सेन्टरमा सम्पर्क गर्न सकिनेछ। यस पुस्तकलाई कुनै अन्य कभर वा इण्डिङ्ग हालेर वितरण गर्न पाइने छैन। अन्यको हकमा पनि यहि नियम लागु हुनेछ।

पहिलो संस्करण: जनवरी, २०२३

मूल्य रु २००/-

कृतज्ञता

पोखरा महानगरपालिकाको कृषि ऐन २०७७ मा अध्ययन गरेर लेखिएको यो नीतिगत संक्षिप्त विवरण पोखरा रिसर्च सेन्टरको सम्पूर्ण टिमको असाधारण सहयोग बिना सम्भव थिएन । सर्वप्रथम म पोखरा रिसर्च सेन्टरका कार्यकारी निर्देशक सुजन रेग्मी प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

प्रारम्भिक चरणदेखिको अनुसन्धान, मस्यौदा लेखन, र अन्तिम प्रक्रियामा मार्गदर्शनको लागि मेरा अनुसन्धान सल्लाहकार, सेन्टर फर सिभिल सोसाइटी इन्डियाकी प्रमुख कार्यकारी अधिकृत, लक्ष्मी सम्पथ गोयल प्रति म गहिरो कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । त्यसैगरी पोखरा रिसर्च सेन्टरका सौरभ वाग्लेलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु जसले सम्पादकीय सहयोग प्रदान गर्नको लागि आफ्नो बहुमूल्य समय र प्रयास समर्पित गर्नुभयो । मस्यौदा लेखनको चरणमा भएका परामर्श बैठकहरूमा सहभागी भई आफ्नो बहुमूल्य समय दिनुहुने सबै कृषि क्षेत्रका विज्ञहरू, कर्मचारीहरू, विद्वानहरू, वडा कृषि संजालका सदस्यहरू र अन्य सरोकारवालाहरूलाई प्रती मेरो कदर छ ।

बिशेष गरेर पोखरा महानगरपालिकाको कृषि तथा पशु विकास महाशाखाका प्रमुख मनहर कडरियवाट प्राप्त उदार सहयोगप्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । त्यसै गरि रचनात्मक डिजाइनको लागि विरुज अधिकारी क्षेत्री प्रति आभारी छु ।

लेखकका बारेमा

मोनिका रानाभाटले आफ्नो बिद्यालय जीवनदेखि नै नेतृत्व र अभियानहरुमा सक्रियताका साथ सहभागी भई आफ्नो सामाजिक यात्रा सुरु गरेकी हुन । उनी हाल पोखरा रिसर्च सेन्टरमा अनुसन्धान अधिकृत रुपमा काम गर्छिन । उनको पोखरा महानगरमा सार्वजनिक शौचालयको अवस्था र त्यसलाई सुधार गर्नका निम्ति आवश्यक सुझाव सहितको अनुसन्धान पत्र प्रकाशित भैसकेको छ । उनले नेपालको सक्रिय सामाजिक संस्था नेपाल युवा परिषद्को गण्डकी प्रदेशको अध्यक्षको रूपमा नेतृत्व गरिरहेकी छिन् र सन् २०१७ देखि निरन्तर युवाको क्षेत्रमा सक्रिय रूपमा काम गरिरहेकी छिन् । उनले पोखरा विश्वविद्यालयबाट विकास अध्ययनमा स्नातक गरेकी छिन । साथै सन् २०१६ मा समग्र राष्ट्रिय किशोरी सञ्जाल नेपालको अध्यक्षका रूपमा रही नेपालका किशोरीहरूको क्षेत्रमा काम गरिसकेकी छिन् जसका क्रममा उनकै कार्यकालमा सम्माननीय राष्ट्रपतिको कार्यालय शितल निवासमा 'गर्ल्स विथ प्रेसिडेन्ट' नामक कार्यक्रम सफलतापूर्वक आयोजना गरेकी थिइन् । उनी नेपालको विकाश, अध्ययन अनुसन्धान र नीति तथा योजना निर्माणमा आफ्नो विषेशज्ञता हासिल गरेर नेपालको समग्र विकासमा योगदान दिन चाहन्छिन् ।

विषयसूची

कृतज्ञता

लेखकका बारेमा

१. विधायी पृष्ठभूमी	१
२. नीतिमाथि प्रकाश	२
३. मुख्य मुद्दा र विश्लेषण	३
४. सन्दर्भ	४
५. नीति सुधारका सम्भावित एजेन्डाहरू	५
५.१ शक्तिको एकाग्रता	५
५.२ निजी सम्पत्तिको अधिकार विरुद्ध	५
५.३ समिति गठनमा ढिलाइ	५
५.४ अपर्याप्त सेवा केन्द्रहरू	५
५.५ कृषि व्यवसायको भ्रन्भटिलो दर्ता प्रक्रिया	६
५.६ वडा कृषि सञ्जालहरूको कमजोर परिचालन	६
५.७ ग्रामीण र सहरी क्षेत्रका लागि एकीकृत नीतिको अभाव	७
५.८ सूचनाको अपर्याप्त प्रसार	७
५.९ जैविक विविधता संरक्षणसम्बन्धी विरोधाभासी प्रावधानहरू	८
६. नीति सुधारका निम्ति सिफारिस	९
६.१ शक्तिको बाँडफाँड	९
६.२ वडा कृषि सञ्जालको परिचालन	९
६.३ किसानहरूका लागि सुरक्षाको सुनिश्चितता	९
६.४ पर्याप्त सेवा केन्द्रहरूको स्थापना	१०
६.५ अनुदान योजनाहरूमा बृद्धि	१०
६.६ कार्यक्रमहरू ल्याउनु अघि आवश्यकताका बारेमा अध्ययन	१०
६.७ अध्ययन र अनुसन्धानमा निजी क्षेत्र सहकार्य	११
स्रोत सामाग्री	१२

१. विधायी पृष्ठभूमी

नेपालको संविधान (२०७२) ले राजनीतिक र प्रशासनिक रूपान्तरणसहितको सङ्घीयताको परिकल्पना गरेको छ। जसअन्तर्गत सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहका सरकारको व्यवस्था रहेको छ। संविधानले तीनवटै तहका सरकारको एकल र साभा अधिकारलाई सूचीबद्ध गरेको छ। प्रत्येक तहलाई एकल र साभा अधिकारद्वारा स्वशासन र साभा-शासन प्रदान गरिएको छ भने तीन तहका सरकारबीचको सम्बन्ध सहकार्य, सहअस्तित्व र समन्वयमा आधारित रहेको छ।

संविधानले स्थानीय तहलाई आर्थिक, सामाजिक, पूर्वाधार निर्माण, वातावरण व्यवस्थापनलगायत विभिन्न प्रकारका अधिकारहरू प्रदान गरेको छ। स्थानीय तहलाई सङ्घीय र प्रादेशिक कानून अन्तर्गत रहेर आफ्नो कानून बनाउने अधिकारका साथै आफैँ स्वतन्त्र रूपमा कानून बनाउने पूर्ण अधिकार पनि दिइएको छ। संविधानको अनुसूची ८ मा कर असुली, आधारभूत शिक्षा, स्वास्थ्य, सरसफाई, कृषि, खानेपानी, सिँचाइ, बस्ती विकास, स्थानीय वातावरण र विपद् व्यवस्थापनको जिम्मेवारी स्थानीय तहलाई दिइएको छ। नेपालको संविधान (२०७२) को अनुसूची ८ को बुँदा १५ ले कृषि तथा पशुपालन, कृषि उत्पादन व्यवस्थापन, पशु स्वास्थ्य र सहकारीसम्बन्धी हकको व्यवस्था गरेको छ। साथै, बुँदा १८ ले कृषि विस्तारको व्यवस्थापन, सञ्चालन र नियन्त्रणसम्बन्धी अधिकार दिएको छ।

२. नीतिमाथि प्रकाश

पोखरा महानगरपालिकाले आफ्नो पहिलो कार्यकालमा कृषकहरूको संरक्षण एवम् प्रवर्द्धन, कृषि तथा पशुपन्छी उत्पादन, आधुनिकीकरण, व्यावसायीकरण, प्रशोधन, भण्डारण, कृषि उत्पादन र बजार व्यवस्थापनका साथै प्रविधि विकास गर्ने उद्देश्यले 'पोखरा महानगरपालिका कृषि ऐन २०७७' पारित गरेको थियो । ऐनले पोखरा महानगरपालिकाअन्तर्गत कृषि विकाससँग सम्बन्धित विभिन्न क्षेत्रलाई समेटेको छ । एघार भागमा विभाजित ऐनले निम्न विषयहरू समेटेको छ :

- क. प्राविधिक ज्ञान, सिप, सूचना रसिद र कृषि सेवा केन्द्रसम्बन्धी व्यवस्था,
- ख. कृषि र पशुधनको तथ्याङ्कसँग सम्बन्धित प्रावधानहरू,
- ग. सेवा उन्मुख र अनुदान सहायता कार्यक्रमहरूसँग सम्बन्धित प्रावधानहरू,
- घ. बीउ, मल, कीटनाशक, बाली र पशुधन प्रवर्द्धनसम्बन्धी व्यवस्था,
- ङ. बीमा, कोष र ऋण व्यवस्थापनसम्बन्धी व्यवस्था,
- च. आन्तरिक बजार, कृषक बजार, प्रदर्शनी स्थल र गुणस्तर मापदण्डसम्बन्धी व्यवस्था,
- छ. भूमि बैंक स्थापना, खेतीयोग्य जमिनको व्यवस्थापन आदि सम्बन्धी व्यवस्थाहरू ।

३. मुख्य मुद्दा र विश्लेषण

नेपालमा कृषिको व्यावसायीकरणको सुस्त गति, कृषि उत्पादनको कमजोर प्रतिस्पर्धा, कृषिजन्य वस्तु तथा वस्तुको आयातमा उच्च वृद्धि र निर्यातमा उल्लेख्य सुधार नहुनु नेपालमा व्यापार घाटा फराकिलो हुनुका प्रमुख कारण हुन्। कृषि विकास बहुआयामिक र जटिल विषय भएकाले यससँग सम्बन्धित विषयको उचित व्यवस्थापनले मात्रै कृषि क्षेत्रको द्रुत विकास र वृद्धि सम्भव छ। संविधानले दिएको क्षेत्राधिकारलाई हेर्दा कृषि क्षेत्रमा प्रभावकारी नीति निर्माण गर्न स्थानीय तहलाई ठूलो अधिकार हुनुका साथै जिम्मेवारी पनि छ।

भूमि ऐन र नियमावली कार्यान्वयनका केही विषय वर्षौंदेखि अलपत्र परे पनि भूमि उपयोग नीतिका लागि कानुनी संरचनाको अभाव, कृषि क्षेत्रका समस्या समाधानमा राजनीतिक दलको सक्रियता र प्रतिबद्धताको अभाव, कृषि अनुसन्धान तथा विकासमा न्यून लगानी, सिँचाइ, ग्रामीण विद्युतीकरण, कृषि सडकलगायतका समस्याहरू छन्। ऋण र कृषि शिक्षा जस्ता अत्यावश्यक पूर्वाधार र सेवाहरू कृषि विकास मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभन्दा बाहिर रहेका कारण नेपाली उत्पादनले भारतीय कृषि उत्पादनसँग प्रतिस्पर्धा गर्न नसकेकाले कृषि क्षेत्रले अपेक्षाअनुरूप फड्को मार्न सकेको छैन। (श्रेष्ठ, २०१७)

४. सन्दर्भ

कुनै पनि देशको समग्र आर्थिक विकासमा कृषिले ठूलो योगदान पुऱ्याउने कुरा प्रष्ट छ, त्यसैले नेपालजस्ता विकासोन्मुख देशमा कृषि क्षेत्रको थप विकासमा बढी जोड दिनु तर्कसङ्गत र उचित हुन्छ। कृषि क्षेत्रको विकास र आधुनिकीकरणको अभावमा मुलुक अर्थतन्त्रलगायत सबै प्रकारको समृद्धितर्फ अघि बढ्न सक्दैन।

नेपालको संविधान २०७२ को अनुसूची ८ को बुँदा १५ बमोजिम कृषि, पशुपालन, कृषि उत्पादन व्यवस्थापन, पशुस्वास्थ्य र सहकारीको व्यवस्थापन गर्ने पूर्ण अधिकार स्थानीय सरकारसँग छ। सोहीबमोजिम पोखरा महानगरपालिकाले कृषि र पशु विकासका क्षेत्रमा काम गरिरहेको छ। हाल संविधानले कृषि र पशुपालनसम्बन्धी प्रदान गरेका सबै जिम्मेवारीहरू वहन गर्न महानगरपालिकामा छुट्टै कृषि तथा पशु विकास महाशाखा समेत छ।

नेपालमा सङ्घीयता आउनुअघि स्थानीय निकाय भए पनि अहिलेको जस्तो अधिकार सम्पन्न थिएन। २०७४ सालको स्थानीय तहको निर्वाचनपछि सबै स्थानीय तहमा स्थानीय जनप्रतिनिधि निर्वाचित भएसँगै स्थानीय कानून बनाउने प्रक्रिया सुरु भयो। निर्वाचित जनप्रतिनिधिको कार्यकाल २०७४ मा सुरु भए पनि नगरपालिकाले पहिलो पटक २०७७ मा मात्रै 'कृषि ऐन' पारित गर्‍यो, जुन अहिले कार्यान्वयनको प्रारम्भिक चरणमा छ।

५. नीति सुधारका सम्भावित एजेन्डाहरू

५.१. शक्तिको एकाग्रता

पोखरा महानगरपालिकाको कृषि ऐनको दफा १० को उपधारा १ मा कृषिसम्बन्धी कार्यक्रम व्यवस्थापन गर्न कृषि विकास समिति गठन गर्ने व्यवस्था गरिएको छ। उपधारा २ ले समितिको संरचना दिएको छ भने उपधारा ३ र ४ ले समितिको भूमिका र जिम्मेवारी तोकेको छ, जस्तै-“समितिले क्षेत्रगत समस्याको अनुगमन, मूल्याङ्कन र तत्काल समाधानका लागि काम गर्नेछ। महानगरपालिका र महानगरपालिकाद्वारा सञ्चालित कृषि विकास कार्यक्रमले यस समितिले दिएको सिफारिसलाई कार्यान्वयन गर्नेछ।”

ऐनले कृषि विकास समितिलाई दिएको जिम्मेवारी हेर्दा एउटै समितिलाई कृषि कार्यक्रमको व्यवस्थापन, अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने अधिकार दिनु कत्तिको सान्दर्भिक छ? भन्ने प्रश्न उठ्छ। अक्सर, जब शक्ति एक व्यक्ति, संगठन वा समितिमा केन्द्रित हुन्छ, त्यसले ल्याउने परिणामहरू त्यति अर्थपूर्ण हुँदैनन्। यस्तो अवस्थामा शक्तिको दुरुपयोग हुने सम्भावना पनि उच्च हुन्छ।

५.२. निजी सम्पत्तिको अधिकार विरुद्ध

ऐनको दफा २६ मा 'यस ऐन बमोजिम कुनै किसानले खेतीयोग्य जग्गा खाली राखेमा त्यस्तो किसानलाई जरिवाना गर्न सक्ने' उल्लेख छ। नेपालको संविधान, २०१५ को धारा २५ (सम्पत्तिसम्बन्धी हक) बमोजिम प्रत्येक नागरिकलाई मौलिक हकका रूपमा आर्जन गर्ने, स्वामित्व पाउने, बेचबिखन गर्ने, व्यापारिक नाफा आर्जन गर्ने र अन्य कारोबार गर्ने हक रहेको छ। किसानले जमिन बाँभो छाडेर सजाय दिने यो व्यवस्थालाई आधारभूत मानवअधिकारको बाधक मान्न सकिन्छ।

जमिन खेतीयोग्य भए पनि बीउको अभाव, आर्थिक स्रोतको कमी, जनशक्तिको अभाव, कृषि प्रविधिको अभाव आदि विभिन्न कारणले किसानले आफ्नो जमिन बाली उत्पादनमा प्रयोग गर्न सक्दैनन्। बाँभो जमिनमा बाली लगाउन उत्प्रेरित गर्नुको सट्टा स्थानीय सरकारले किसानलाई कारबाही गर्नु उचित हुँदैन।

५.३. समिति गठनमा ढिलाइ

ऐनको दफा १० मा महानगरपालिकामा कृषि विकास समिति गठन गर्ने व्यवस्था छ, जसमा समितिको संयोजक नगरप्रमुख रहने व्यवस्था छ तर महानगरको दोस्रो कार्यकालमा मात्र यो समिति गठन भएको छ। महानगरपालिकामा गठन हुने कृषि विकास समितिमा को-को सदस्य रहने भन्ने पनि ऐनमा स्पष्ट उल्लेख छ भने सो समितिले कृषि क्षेत्रमा पर्न आउने समस्याको अनुगमन, मूल्याङ्कन र तत्काल समाधानमुखी काम गर्न सक्ने पनि व्यवस्था छ।

यसका साथै यस समितिले गरेको सिफारिसलाई सम्बन्धित विभागले कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था ऐनमा छ, जसले गर्दा यो समिति महानगरको समग्र कृषि क्षेत्रको विकासका लागि निकै महत्वपूर्ण छ भन्ने प्रमाणित हुन्छ। तर यस्तो महत्वपूर्ण समिति गठनमा ढिलाइ हुनुले महानगरपालिकाको कृषि क्षेत्रको कर्तव्यप्रतिको गम्भीरतामा प्रश्न उठाउँछ।

५.४. अपर्याप्त सेवा केन्द्रहरू

ऐनको धारा ६ को उपधारा ४ मा एक वडामा एउटा सेवा केन्द्र स्थापना गर्ने व्यवस्था छ। महानगरपालिकाको कृषि महाशाखाका अनुसार महानगरभरि कुल २९ हजार ९ सय ८१ घरधुरी कृषिमा संलग्न छन् भने हाल ६ वटा सेवा केन्द्रले

मात्रै सबैलाई कृषिसम्बन्धी सेवा उपलब्ध गराइरहेका छन्। यसको मतलब १ सेवा केन्द्रले ४९९७ घरधुरीलाई सेवा प्रदान गर्ने जिम्मेवारी बहन गर्दछ, जुन अपर्याप्त छ।

पर्याप्त सेवा केन्द्र नहुँदा किसानले कुन जमिनमा कस्तो बाली लगाउने, कुन-कुन रोगले बालीको उत्पादकत्वमा असर पारिरहेको छ र त्यसको उपचार कसरी गर्ने, कस्तो बीउ लगाउने जस्ता सामान्य जानकारीसमेत पाउन सकेका छैनन्। विशेष गरी ग्रामीण क्षेत्रमा सेवा केन्द्र नहुँदा किसानहरू सेवा लिन सहर जान बाध्य छन्।

यसअघि प्राविधिक उपसचिवको नेतृत्वमा जिल्ला कृषि विकास कार्यालयहरू थिए, जहाँ कृषि प्रवर्द्धन, बागवानी, बाली विकास, माटो विज्ञान, मत्स्यपालन लगायतका विज्ञसहित बहुविज्ञहरूको टोलीमार्फत विभिन्न सेवाहरू उपलब्ध गराउँदै आइएको थियो। नेपालमा नयाँ शासनप्रणाली लागू भएसँगै कृषि विकास कार्यालय विघटन भयो। शासनप्रणालीमा आएको परिवर्तनसँगै कृषि तथा पशुपन्छी विकासका कार्यक्रमहरू मूलतः स्थानीय सरकारको दायराभित्र परेकाले स्थानीय स्तरमा किसानका समस्या समाधान गर्न सक्ने पर्याप्त र दक्ष प्राविधिकसहितको सेवा केन्द्र स्थापना गर्नुपर्ने आवश्यकता छ।

५.५. कृषि व्यवसायको भन्भटिलो दर्ता प्रक्रिया

कृषि क्षेत्रको विकासले गरिवी निवारण, खाद्य सुरक्षा र आर्थिक विकासमा सहयोग पुग्ने भएकाले कृषि उत्पादनको व्यावसायीकरण, विविधीकरण, आधुनिकीकरण र उत्पादन क्षमता अभिवृद्धि जस्ता क्षेत्रमा नेपाल जस्तो देशले विशेष प्रथामिकता दिनु आजको आवश्यकता हो। यस क्षेत्रमा सरकारले (विशेष गरी स्थानीय सरकारले) काम गर्ने बेला आएको छ।

यो आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्दै ऐनको दफा ७ को उपदफा १ मा कृषि व्यवसाय सञ्चालन गर्न चाहने किसानले व्यवसाय सुरु गर्नुअघि सम्बन्धित वडा कार्यालयमा आफ्नो कृषि-व्यवसाय दर्ता गराउनुपर्ने व्यवस्था छ। ऐनमा यस्तो व्यवस्था भए पनि महानगरले व्यवसाय दर्ता, पूँजीको आवश्यकता, योग्यताको मापदण्ड, शुल्क लगायतका विषयमा निश्चित प्रक्रिया नबनाएकाले अहिलेसम्म त्यस्ता व्यवसायहरू दर्ता हुन सकेका छैनन्।

स्थानीय तहमा कृषि व्यवसाय दर्ता गर्ने व्यवस्था भए पनि उक्त व्यवसायलाई पुनः साना तथा घरेलु उद्योगको कार्यालयमा दर्ता गराउनु पर्ने भएकाले प्रक्रिया लामो र भन्भटिलो छ। कृषिसँग सम्बन्धित व्यवसायहरू सामान्यतया थोरै पूँजीमा सञ्चालित हुन्छन् र विभिन्न निकायहरूमा दर्ता गर्न, सिफारिसहरू प्राप्त गर्न र विभिन्न अधिकारीहरूलाई शुल्क तिर्नुपर्ने आवश्यकताले कृषि व्यवसायीहरूलाई हतोत्साहित गर्न सक्छ। जसका कारण कानुनी रूपमा दर्ता नगरी कृषि व्यवसायहरू अनौपचारिक रूपमा सञ्चालन हुन सक्ने बाध्यता आउन सक्छ। त्यसैले कृषकहरूलाई वडामा व्यवसाय दर्ता गर्न प्रोत्साहन गर्नका निम्ति महानगरले सबै सेवाहरू प्रवाह गर्न एकद्वार प्रणाली लागू गर्नु जरुरी छ।

५.६. वडा कृषि सञ्जालहरूको कमजोर परिचालन

ऐनमा महानगरपालिकाका प्रत्येक वडामा वडा कृषि सञ्जाल गठन गर्ने व्यवस्था छ। २०७४ को पहिलो स्थानीय तहको निर्वाचनपछि प्रत्येक वडामा कृषि सञ्जाल गठन भए पनि २०७९ मा दोस्रो पटक स्थानीय तहको निर्वाचनपछि भने कृषि सञ्जालहरू सम्पूर्णतः पुनर्गठन हुन सकेका छैनन्। महानगरपालिकाको कृषि तथा पशु विकास महाशाखाका अनुसार दोस्रो निर्वाचनपछि २० वटा वडामा मात्रै वडा कृषि सञ्जालहरू पुनर्गठन भएका छन् भने अन्य वडामा पुनर्गठन हुन बाँकी नै छ। पोखरा महानगरपालिकाको बोर्ड बैठकले 'कृषि सञ्जाल कार्यान्वयन कार्यविधि, २०७५' स्वीकृत गरेको छ। सञ्जालको संरचना, गठन प्रक्रिया, योग्यता र सदस्यता शुल्कसम्बन्धी सम्पूर्ण विवरण कार्यविधिमा स्पष्ट उल्लेख भए

पनि अहिलेसम्म सबै वडामा कृषि सञ्जाल बन्न नसक्नु बिडम्बनाको विषय हो। साथै वडा कृषि सञ्जालहरूसँग पर्याप्त अधिकार र स्रोतहरू नहुँदा तिनीहरूले चाहे जति काम गर्न नसकेको समेत अवस्था छ।

सङ्घीयतापछि तीनवटै तहका सरकार संविधानले दिएको अधिकार प्रयोग गरेर अगाडि बढिरहेका छन्। स्थानीय तह भनेको जनताको वास्तविक जीवनसँग निकै नजिकको सम्बन्ध राखेर काम गर्ने जनताको सबैभन्दा नजिकको सरकार हो। सङ्घीयताको अभ्यास गर्दा स्थानीय तहले समयमै यस्ता कृषि सञ्जालहरू निर्माण र सुधार गर्न, किसानका समस्या जरादेखि नै सुनेर मागअनुसारका योजना बनाउन र ती सञ्जालमार्फत योजनालाई सहज रूपमा कार्यान्वयन गर्न पनि सक्छ।

५.७. ग्रामीण र सहरी क्षेत्रका लागि एकीकृत नीतिको अभाव

हालको पोखरा महानगरपालिका २०७३ फाल्गुन २७ गते घोषणा गरिएको थियो जुन पुरानो पोखरा उपमहानगरपालिकाका साथै अन्य ६ गाउँ विकास समिति र १ नगरपालिका मिलेर बनेको थियो। क्षेत्रफलको हिसाबले देशको सबैभन्दा ठूलो महानगरपालिका भएकाले पोखरामा सहरी र ग्रामीण दुवै क्षेत्रहरू समावेश छन्। सिङ्गो महानगरपालिकाको कृषि विकासको कुरा गर्दा सहरी र ग्रामीण क्षेत्रमा कृषिसँग सम्बन्धित समस्या, आवश्यकता र सम्भावना फरक-फरक भएकाले ग्रामीण र सहरी क्षेत्रका लागि एकीकृत नीतिको खाँचो छ भन्ने कुरालाई ध्यानमा राख्नु जरुरी छ।

स-साना गाउँको सञ्चार संरचना राम्ररी परिभाषित भएको छैन भने सबै गाउँहरू यातायातको सञ्जालले राम्रोसँग जोडिएका पनि छैनन्। सहरमा कृषिजन्य वस्तु समयमै पुऱ्याउन गाह्रो छ। सहरीकरणका कारण सहरी क्षेत्रमा खेतीयोग्य जमिन गुम्दै गएको छ। अझै पनि ग्रामीण र सहरी क्षेत्रमा कृषिमा धेरै प्रकारका समस्याहरू छन्, जसलाई उपयुक्त नीतिगत समाधानका माध्यमबाट सम्बोधन गर्नु आवश्यक छ। तर महानगरले बनाएको कृषि नीतिमा ग्रामीण र सहरी क्षेत्रको वास्तविक आवश्यकता अनुसारको व्यवस्था भने गरिएको छैन, जसलाई सुधार्नु आवश्यक छ।

५.८. सूचनाको अपर्याप्त प्रसार

पोखरा महानगरपालिकाको कृषि तथा पशु विकास महाशाखाका पहलहरू नयाँ र प्रशंसायोग्य छन्, जसमध्ये “पोखरा कृषि” www.pokharakrishi.com नामक वेबसाइट, मोबाइल एप्लिकेसन, अनलाइन कृषि बजार आदि छन् जहाँ कृषकहरू महानगरले ल्याएका कृषि योजनाहरूबारे सजिलैसँग जानकारी लिन सक्छन्। महानगरमा कृषि सेवाहरूका लागि आवेदन दिने, कृषि बजारमा उनीहरूका उत्पादनहरू बेच्ने र वितरण गर्ने, आदि कामहरू किसानहरूले अनलाइनकै माध्यमबाट गर्न सक्छन् तर यसो भन्दै गर्दा यी सुविधाहरू वास्तविक किसानहरूले प्राप्त गरिरहेका छन् कि छैनन् र उनीहरूले यी प्लेटफर्महरू प्रयोग गर्छन् कि गर्दैनन्? भन्ने विषय आफैँमा ठूलो प्रश्न हो।

पोखरा महानगरपालिकाको कृषि तथा पशु विकास महाशाखाले गरेको अध्ययनअनुसार ३३ प्रतिशत उत्तरदाताले विभिन्न सेवा लिन आवश्यक पर्ने निवेदनका बारेमा जानकारी नपाएको बताएका छन्। वडा कृषि सञ्जालका केही सदस्यहरूसँग अन्तर्वार्ता गर्दा उनीहरूसमेत यी प्लेटफर्महरूबारे राम्ररी जानकारीसमेत नभएको पाइयो, त्यसैले कृषि महाशाखाले गरेका यस्ता राम्रा प्रयासहरू धेरैभन्दा धेरै कृषकहरूसम्म पुग्न जरुरी छ। जबसम्म यी सुविधाहरूको जानकारी वास्तविक कृषकहरूसम्म पुग्दैन, तबसम्म तिनीहरूको खासै महत्व हुँदैन।

५.९. जैविक विविधता संरक्षणसम्बन्धी विरोधाभासी प्रावधानहरू

ऐन को दफा ३ अन्तर्गत निर्देशक सिद्धान्तको उपदफा (ग) मा रासायनिक तथा घातक विषादीको प्रयोगलाई निरुत्साहन गर्ने भन्ने उल्लेख गरेको छ भने उपदफा (घ) मा जैविक विविधता र वातावरण संरक्षण सम्बर्धनसम्बन्धी सिप हस्तान्तरण गर्ने उद्देश्य रहने उल्लेख गरेको छ। ऐनकै दफा १४ को उपदफा ३ मा बिउबिजन, कीटनाशक विषादीको गुणस्तर परिक्षण गरी सहज उपलब्धताका लागि उचित बजार व्यवस्था गर्ने प्रावधान रहेको छ। त्यसैगरी उपदफा (४) मा यस्ता बिउबिजन, कीटनाशक औषधी बिक्री वितरणका लागि कृषि सहकारीलाई प्राथमिकता दिने व्यवस्था छ। निर्देशक सिद्धान्तले विषादीको प्रयोगलाई निरुत्साहित गर्ने भन्दै गर्दा सहकारीहरूको माध्यमबाट विषादीहरूको वितरण गर्ने भन्ने प्रावधान विरोधाभासी छ।

६. नीति सुधारका निम्ति सिफारिस

६.१. शक्तिको बाँडफाँड

कृषिको जिम्मेवारी संविधानले स्पष्ट रूपमा स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्रमा दिएको भए पनि स्थानीय तहले आफ्नो पहिलो कार्यकालमा प्रभावकारी रूपमा काम गर्न सकेका छैनन्। देशको पुनर्संरचनापछि स्थानीय योजनाको निर्माण र कार्यान्वयन प्रक्रिया सुरु भएको पाँच वर्ष बितिसकदा पनि कृषि सेवालाई प्रभावकारी रूपमा पुऱ्याउन महानगर अझै सङ्घर्षरत छ। महानगरको कृषि ऐन, २०७७ अनुसार कृषि विकास समितिलाई कृषिसम्बन्धी कार्यक्रमहरूको व्यवस्थापन, अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने अधिकार छ, जसले समग्र शक्ति एउटै समितिको हातमा रहेको देखाउँछ।

विभिन्न निकायहरूबीच शक्ति बाँडफाँड लोकतन्त्रको एउटा महत्वपूर्ण अङ्ग हो। शक्तिको विकेन्द्रीकरणले एउटै समितिमा पर्ने बोझ कम गर्नेछ। जसले सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा सहजता ल्याउन पनि मद्दत गर्नेछ। वडा कृषि सञ्जालका सदस्यहरूका अनुसार उनीहरूलाई प्रदान गरिएका शक्ति र स्रोतहरू अत्यन्त सीमित छन्। महानगरले कृषि विकास समितिमा मात्र केन्द्रित रहेका अधिकारहरूलाई वडा कृषि सञ्जालहरूमा प्रत्यायोजन गर्न सकेमा शक्तिको दुरुपयोगबाट बच्न सक्छ।

६.२. वडा कृषि सञ्जालको परिचालन

नेपालको संविधान (२०७२) मा व्यवस्था भएबमोजिम कृषि विकास स्थानीय सरकारको पूर्ण अधिकार क्षेत्रमा रहेको छ। यसमा नीति तर्जुमा, कानुनी मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन र कृषि तथा पशुपालनसम्बन्धी आयोजना तथा कार्यक्रमहरूको अनुगमन र मूल्याङ्कन समावेश छ। स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले पनि स्थानीय तहमा कृषि सेवा उपलब्ध गराउने जिम्मेवारी तोकेको छ। तर विकेन्द्रीकरणको यो ठूलो प्रयासले न त कृषि क्षेत्रको विकासमा ठूलो परिवर्तन ल्याउन सकेको छ न त किसानको जीवनमा नै।

पोखरा महानगरपालिकाले प्रत्येक वडामा कृषि सञ्जाल बनाउने भनी कृषि ऐनमा उल्लेख गरेतापनि हालसम्म ती सञ्जाल बन्न सकेका छैनन्। प्रत्येक वडामा यी कृषि सञ्जालहरू बन्ने हो भने यिनीहरूमार्फत कृषि तथा पशुपालनसम्बन्धी कार्यक्रमहरू स्थानीय तहमा कार्यान्वयन गर्न सकिने र विकेन्द्रीकरणको परिणाम पनि सकारात्मक हुन सक्छ। त्यस्ता कृषि सञ्जालहरू किसानहरूलाई साभा उद्देश्यको वरिपरि परिचालन गर्ने सम्भावित माध्यमहरू हुन सक्छन्, विशेष गरी सेवाहरू प्रदान गर्न र कृषि विकासलाई समर्थन गर्ने नीतिहरू तर्जुमा गर्ने जस्ता कार्यमा।

महानगरको कृषि महाशाखाले कृषिसम्बन्धी सेवाहरू सजिलै उपलब्ध गराउन वेबसाइट र मोबाइल एप बनाएको छ, तर त्यस्ता प्लेटफर्महरू अझै सबै किसानहरूको पहुँचमा छैनन्। त्यसैले सबल वडा कृषि सञ्जालहरूले कृषि सेवाहरूसँग सम्बन्धित जानकारी फैलाउनुका साथै कार्यक्रम र योजनाहरू लक्षित तहमा पुऱ्याउन महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्छन्।

६.३. किसानहरूका लागि सुरक्षाको सुनिश्चितता

नेपालको कुल गार्हस्थ उत्पादनमा कृषिको योगदान २५.८ प्रतिशत (नेपाल आर्थिक सर्वेक्षण, २०२०/२१० मात्रै भए पनि नेपाल लामो समयदेखि कृषिप्रधान देशका रूपमा चिनिँदै आएको छ। सन् २००८ को नेपाल श्रमशक्ति सर्वेक्षणअनुसार ७३.९ प्रतिशत जनसङ्ख्या कृषि क्षेत्रमा संलग्न भए पनि २०१८ मा यो अनुपात ६०.४ प्रतिशतमा झरेको देखिन्छ।

कृषिमा धेरै जनशक्ति संलग्न भए पनि अहिलेसम्म नेपालको कृषि निर्वाहमुखी छ। सरकारले दिएको कृषि सहूलियत पनि वास्तविक किसानको हातमा पुगेको छैन। नेपालमा उत्पादनका स्रोत र साधनको अभावमा अझै पनि धेरै मानिस बाँचिरहेका छन्। नेपालमा कृषिलाई सुरक्षित र सम्मानजनक पेशा बनाउन नसकदा प्रायः किसानका परिवारलाई खाद्यान्न, आवास, स्वास्थ्य र शिक्षा जस्ता आधारभूत आवश्यकताहरू पूरा गर्न गाह्रो परिरहेको छ।

सामाजिक सुरक्षाको पहुँच नहुँदा किसानहरूमाथि जोखिम बढ्न जान्छ। कृषि व्यवसाय दर्ता गर्न पूँजीको अभाव, कृषि

उपजको भेदभावपूर्ण मूल्य, अपर्याप्त सडक सञ्जाल जस्ता विभिन्न समस्याका कारण कृषकहरूले सजिलै कृषिलाई सुरक्षित पेशाका रूपमा ग्रहण गर्न नसक्ने भएकाले किसानको सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्नु अत्यन्त जरुरी छ।

कृषि विकासको जिम्मेवारी स्थानीय तहको काँधमा पर्ने भएकाले कृषि पेशालाई सुरक्षित बनाउन महानगरपालिकाले सामाजिक सुरक्षा कोष स्थापना गर्न सक्छ। त्यसैगरी बाली बीमा योजनाहरू ल्याउन सक्छ, जसले क्षतिग्रस्त बालीको क्षतिपूर्ति प्रदान गर्दछ, र पशुहरूका लागि स्वास्थ्य बीमा किसानहरूलाई सुरक्षा प्रदान गर्ने अर्को तरिका हुन सक्छ।

६.४. पर्याप्त सेवा केन्द्रहरूको स्थापना

यस ऐनमा महानगरपालिकाले प्रत्येक वडामा एउटा सेवा केन्द्र हुनुपर्ने स्पष्ट व्यवस्था गरेको भएता पनि प्रतिज्ञा गरिएका एक तिहाइ सेवा केन्द्र पनि स्थापना गर्न सकेको छैन। माटो परीक्षण, रोग पहिचान, रासायनिक तथा प्राङ्गारिक मल र बीउको गुणस्तर परीक्षण, कृषि विकाससम्बन्धी योजना, उपयुक्त प्रविधिको जानकारीलगायतका प्राविधिक प्रयोगशाला सेवाहरू उपलब्ध गराउनका निम्ति स्थानीय स्तरमा थप कृषि सेवा केन्द्रहरूको ठूलो आवश्यकता छ। यसबाहेक महानगरपालिकामा थप कृषि सेवा केन्द्रहरूको स्थापनाले कृषकका समस्याहरूको तत्काल प्राविधिक समाधान प्रदान गर्न मद्दत गर्नेछ। साथै सेवा केन्द्रहरू स्थापना गर्दा महानगरभित्रका बस्तीहरूको भौगोलिक दुरीका आधारमा स्थापना गर्नु जरुरी छ।

६.५. अनुदान योजनाहरूमा वृद्धि

विश्वका भन्डै आधा किसानहरू बैंकविहीन छन्। विश्वका ७० प्रतिशतभन्दा बढी गरिबहरू ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गर्ने र उनीहरूको प्रमुख पेशा कृषि भएकाले यो तथ्याङ्क चिन्ताजनक छ। (विश्व बैंक, २०१६) नेपालजस्ता विकासोन्मुख देशमा कृषिमा रहेका धेरै समस्याहरूमध्ये वित्तीय पहुँचको अभाव एउटा प्रमुख समस्या हो। नेपालमा अधिकांश कृषकहरू निर्वाहमुखी कृषिमा सीमित छन् र व्यावसायिक खेती गर्न चाहनेहरूले आर्थिक पहुँचको अभावमा आफ्नो कृषि व्यवसाय सुरु गर्न सकेका छैनन्।

नेपालमा कृषकहरूलाई व्यावसायिक कृषिमा प्रोत्साहन गर्नका निम्ति वित्तीय सेवाहरूमा उनीहरूको सहज पहुँच हुने वातावरण निर्माण गर्नु महत्वपूर्ण छ। यद्यपि नेपालमा (बैंकिङ शुल्क, बैंकहरूबाट दुरी, कम साक्षरता स्तर, र किसानहरूलाई औपचारिक रूपमा बैंकहरूमा जान हिचकिचाउने सांस्कृतिक अवरोधहरूका कारण केवल ४५% नेपालीहरूले औपचारिक रूपमा बैंकहरू प्रयोग गर्छन्। यसको सट्टा, नेपालको अधिकांश ग्रामीण जनसङ्ख्याले या त घरमै नगद भण्डारण गर्छन् वा अनौपचारिक क्षेत्रबाट ऋण लिन्छन्, जहाँ ब्याजदर ४८% सम्म बढ्न सक्छ। (विनरक इन्टरनेशनल, २०२१)

यसलाई ध्यानमा राख्दै, पोखरा महानगरपालिकाले किसानहरूका लागि बैंक र सहकारीहरूमार्फत वित्तमा उनीहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्नका निम्ति मिल्दो कोष, ऋण र अनुदानहरूको व्यवस्था गर्नु अत्यन्तै महत्वपूर्ण छ।

६.६. कार्यक्रमहरू ल्याउनु अघि आवश्यकताका बारेमा अध्ययन

नेपालमा हरेक निर्वाचनमा राजनीतिज्ञको प्राथमिकताको सूचीमा कृषि पहिलो स्थानमा आउँछ, जुन अहिलेसम्म घोषणापत्रमा मात्र सीमित छ। धेरै जस्तो नीति निर्माताहरूले कृषि सुधारका निम्ति अन्तर्राष्ट्रिय सुधार प्रवृत्तिको नक्कल गर्ने प्रक्रियाका रूपमा बुझेका छन्। स्थानीय तहका अधिकांश कार्यक्रम र योजनाहरू पनि आवश्यकताअनुरूप बनाउनुको सट्टा सङ्घीय र प्रदेश तहबाटै नक्कल गरेको पाइन्छ।

नेपालमा धेरै कार्यक्रमहरू गर्नका लागि मात्र गरिने प्रवृत्ति व्याप्त छ, जसले गर्दा कार्यक्रमहरू प्रभावहीन हुन्छन्। अन्ततः स्रोत र साधनको बर्बादी हुन जान्छ। जनताको वास्तविक आवश्यकता पहिचान नगरी यस्ता कार्यक्रमहरू बनाइन्छ र

कार्यान्वयन गरिन्छ। पोखरा महानगरपालिकाको कृषि तथा पशु विकास महाशाखाले गरेको अध्ययनअनुसार करिब २० प्रतिशतले कृषिसँग सम्बन्धित कार्यक्रम आफ्नो आवश्यकताअनुसार नभएको बताएका छन्। तसर्थ, विशेषगरी कृषक समूह र सहकारीहरूको प्रत्यक्ष संलग्नतामा कृषकहरूको वास्तविक आवश्यकता पहिचान गरेर कार्यक्रमहरू ल्याउन आवश्यक छ।

६.७. अध्ययन र अनुसन्धानमा निजी क्षेत्रको सहकार्य

नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् (NARC) कृषि क्षेत्रमा अनुसन्धान गर्न सन् १९९१ मा स्थापना भएको थियो। हालसम्म पनि कृषि अनुसन्धानको मुख्य हिस्सा NARC मातहत नै छ। अहिले केही विश्वविद्यालयलाई अनुसन्धानको जिम्मेवारी पनि दिइएको छ तर त्यो प्रभावकारी रूपमा अगाडि बढ्न सकेको छैन। कृषिमा आधुनिकीकरण र कृषिमार्फत आर्थिक विकासको कुरा गर्दा आज पनि अधिकांश किसानले आफूले प्रयोग गर्ने बिरुवाको वास्ता गर्दैनन्। उचित कृषि अनुसन्धानको अभावका कारण आफूले लगाएको बिरुवा हाइब्रिड हो कि रोग प्रतिरोधी हो वा प्रति हेक्टर कति उत्पादन हुन्छ भन्ने सम्म पनि थाहा नभएको अवस्था छ।

नेपालमा हरेक क्षेत्रमा अनुसन्धानको कमीका कारण प्रविधिको विकास निकै सुस्त गतिमा भइरहेको छ। स्थानीय तहले आफ्नो अख्तियारको प्रयोग गरी अनुसन्धानलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने र पर्याप्त स्रोतसाधनसहित आफ्नो भूगोल अनुकूल प्रविधिको विकासमा जोड दिनु आजको आवश्यकता हो। यसका लागि अनुसन्धान र प्रविधिको प्रचारप्रसारका लागि निजी क्षेत्रसँगै विश्वविद्यालयसँग पनि सहकार्य गरी ठोस कार्यक्रम र योजना बनाउनु आवश्यक देखिन्छ।

स्रोत सामग्री

Agriculture Act of Pokhara Metropolitan City retrieved from
<https://pokharamun.gov.np/act-law-directives>

Agricultural Business Promotion Act of Pokhara Metropolitan City retrieved from
<https://pokharamun.gov.np/act-law-directives>

Agriculture Policy of Pokhara Metropolitan City retrieved from
<https://pokharamun.gov.np/act-law-directives>

Agriculture Market Directory of Pokhara Metropolitan City retrieved from
<https://pokharamun.gov.np/act-law-directives>

Shrestha, Ram Krishna (2017). Task Force and Organizational Structure of Local Level Agricultural Development; Setopati, July 2017.
<https://www.setopati.com/new-news/62160>

Safal News (2020). Increasing Food Insecurity in Nepal, August 2022.
<https://www.safalnews.com/2022/08/37669>

Bhandari, Bhojraj (2022). Modernization in Agriculture; Nayapatrika, April 2022.
<https://www.nayapatrikadaily.com/news-details/84700/2022-04-19>

Bakst, Daren (2014). 10 Guiding Principles for Agriculture Policy: A Free Market Vision; The Heritage Foundation, May 2014.

Overview of Agricultural and Food Policy Around the World; Agriculture Strategies, September 2018.

Adhikari, Lipy (2018). Commercialization of Agriculture in Developing Countries: Boon or Bane; International Centre for Integrated for Mountain Development, December 2018.

Categorization of Farmers; Press Information Bureau, Government of India, February 2019.

Raut, Kumar (2020). The basis of modernization and prosperity in agriculture; Rajdhani, July 2020.

पोखरा रिसर्च सेन्टर: परिचय

पोखरा रिसर्च सेन्टर (PRC) पोखरालाई मुख्य कार्यक्षेत्र बनाएर काम गरिरहेको एक स्वतन्त्र, गैर राजनैतिक, गैर नाफामूलक, अनुसन्धानमा आधारित संस्था हो। सन् २०१९ मा स्थापित पोखरा रिसर्च सेन्टर, सार्वजनिक नीति अनुसन्धानको सामाजिक तथा आर्थिक आयाममा केन्द्रित छ।

“सुशासन र आर्थिक स्वतन्त्रता” को आदर्श द्वारा निर्देशित, यस संस्थाले व्यक्तिगत छनौट र स्वतन्त्रताको सिद्धान्तको पालन गरिरहेको छ भने उद्यमको समान अवसर, विधिको शासन र स्वतन्त्र अभिव्यक्तिको लोकतान्त्रिक सिद्धान्तलाई आफ्ना कार्यक्रमहरूमा राख्ने प्रयत्न समेत गरिरहेको छ। यस संस्थाले नीतिगत सुधारको माध्यमबाट प्रदेश स्तरमा सकारात्मक प्रभाव पार्ने तीन कार्यात्मक क्षेत्रहरू, अनुसन्धान, प्रशिक्षण र पैरवी अन्तर्गत काम गरिरहेको छ।

हालसम्म यस संस्थाले कोभिड १९ का कारण नेपालका साना तथा मझौला उद्योगमा पर्न गएको प्रभाव, सार्वजनिक सौचालय मैत्री सहर पोखरा, गण्डकी प्रदेशमा होमस्टे पर्यटन, स्मार्ट सिटी, पोखरामा पार्किंग, गण्डकी प्रदेशको प्रदेश औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०७५ मा नीति विवरण लगायतका विषयमा अनुसन्धानपत्रहरू प्रकाशित गरिसकेको छ। साथै नियमित रूपमा उद्यमशीलता, आर्थिक नीति सुधार आदि विभिन्न समसामयिक विषयहरूमा लेखहरू पनि निकाल्ने गरेको छ।

पोखरा रिसर्च सेन्टरको हाल संचालनमा रहिरहेका कार्यक्रमहरू मध्य युथ इन पोलिसी एण्ड गर्भनेन्स (वाई. पि. जी. फेलोसिप) कार्यक्रमले गण्डकी प्रदेशका युवाहरूलाई नीति निर्माताहरूसँग रहि कानून निर्माण तथा सार्वजनिक नीतिमा ज्ञान हासिल गर्न सहयोग गरिरहेको छ साथै यस संस्थाले स्वतन्त्र बजार, उद्यमशीलता र आर्थिक स्वतन्त्रता का क्षेत्रमा पनि युवा हरुलाई लक्षित गरेर विभिन्न प्रशिक्षण कार्यक्रमहरू गरीरहेको छ। त्यसै गरी गण्डकी डिस्कोर्स, राजनीतिक आर्थिक चर्चा श्रृंखला (PEDS), र गण्डकी लिडर्स सर्कल (GLC) समेत गठन गरी राष्ट्रियस्तरको नीति अध्ययन संस्थानको रूपमा स्थापित हुने लक्ष्यका साथ अगाडी बढिरहेको छ।

महाकालेश्वर मार्ग पोखरा ११, कास्की, गण्डकी प्रदेश, नेपाल

फोन: (९७७)-६१-५८७१११

इमेल: centre.pokhara@gmail.com

वेबसाइट: www.pokharacentre.org